

Predmet i metode estetike »Nepoznata« predavanja Marijana Tkalčića*

TOMISLAV ŠKRBIĆ

Vinogradska 50, Sisak, Hrvatska / Vinogradska 50, Sisak, Croatia
tomislav.skrbic@gmail.com

UDK 1-05(497.5)

1Tkalčić, M.

111.852

Izvorni znanstveni članak /

Original scientific paper

Primljeno / Received: 17. 8. 2025.

Prihvaćeno / Accepted: 30. 10. 2025.

[https://doi.org/10.52685/pihfb.52.1\(103\).9](https://doi.org/10.52685/pihfb.52.1(103).9)

Sažetak

U članku se u osnovnim crtama izlažu osnovne postavke teksta Marijana Tkalčića *Predmet i metode estetike*, odnosno njegove filozofije stvaralaštva. Prema Tkalčiću, predmet je estetike »umjetnost u najširem značenju te riječi«, a sama umjetnost je dijalektički odnos između čovjeka i tzv. objektivne stvarnosti ili »specifično razračunavanje između čovjeka i objekta«. Drugim riječima, umjetnička je spoznaja »specifična slika objektivne stvarnosti«. Dočim je estetski fenomen po Tkalčićevu uvidu tročlani sklop koji čine receptivni estetski subjekt, umjetničko djelo i umjetnik, pa s obzirom na to Tkalčić prepoznaje objektivističku i subjektivističku estetiku kao dva osnovna suvremena pravca u estetici. Tkalčić smatra da oba pravca imaju zapravo metafizički značaj, pa tako objektivistička estetika, po njegovu sudu, počiva na metafizičkom odnosu transcencije subjekta spram objekta, dok subjektivistička estetika polazi od misli o lijepome kao subjektivnom atributu djela te je stoga prožeta relativizmom estetičkoga suđenja. Pojam stvaralaštva Tkalčić naposljetku povezuje s pojmom zbivanja kao »konačnim« ili »nedovršenim« sebekretanjem odnosno sebenadilaženjem, dakako posredstvom čovjeka, »totaliteta« kao sklopa onoga »ostvarenog« i »neostvarenog«. Tkalčićevo poimanje umjetnosti i stvaralaštva zasniva se dakle na Marxovoj materijalističkoj filozofiji odnosno dijalektičkom materijalizmu kao pokušaju »filozofijsko-transmetafizičkog ozbiljenja metafizičke filozofije«, pa se stoga krajnji smisao zbivanja odnosno stvaralaštva može svesti upravo na apsolutnu slobodu kao praksu ili sebezproduktivnu materijalnu bitku.

Ključne riječi: Marijan Tkalčić, umjetnost, estetika, umjetničko djelo, stvaralaštvo, zbivanje, dijalektički materijalizam

* Ovaj je tekst nastao na osnovi izlaganja koje je održano na 32. *Danima Frane Petrića*, Cres 28. 9. 2024.

Uvod

U tekstu koji slijedi pokušat ćemo izložiti temeljne misle djela Marijana Tkalčića objavljena pod naslovom *Predmet i metode estetike*. Riječ je ustvari o Tkalčićevim predavanjima koja su održana na Filozofskom fakultetu u Beogradu i potom tiskana u obliku stenografskih zapisa.¹ No prethodno valja, tek uzgredno, komentirati sam naslov članka, odnosno pridjev »nepoznata«. Naime, ne radi se o tome da za Tkalčićeva predavanja iz estetike dosad nitko nije čuo ili ih čitao, nego ponajprije o svojevrsnu neprepoznavanju važnosti Tkalčićeva misaona opusa unutar novije hrvatske filozofije.² S druge strane, relevantnija je filozofijska recepcija Tkalčićeve estetike prisutna, koliko nam je poznato, ponajprije u monografiji Blaženke Horvat *Filozofski pogledi Marijana Tkalčića*,³ potom u tekstu Mladena Labusa *Filozofija stvaralaštva Marijana Tkalčića*,⁴ te u knjizi Ivana Macuta *Hrvatska filozofija od sloma Nezavisne Države Hrvatske 1945. do raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1991. godine*.⁵ Polazeći stoga od sadržaja teksta *Predmet i metode estetike*, nadamo se da će

¹ Marijan Tkalčić, *Predmet i metode estetike* (Beograd: Izdanje Saveza studenata Filozofskog fakulteta, 1954). – Uz sam tekst stenograma vezan je i jedan kuriozitet. Naime, prema Zlatku Posavcu, Tkačić je korištenje svojih beogradskih predavanja »zabranio« u Zagrebu. Usp. Zlatko Posavac, »Nacrt povijesnog pregleda hrvatske estetike 20. stoljeća«, u: Pavo Barišić (gl. ur.), *Otvorena pitanja povijesti hrvatske filozofije: zbornik radova znanstvenoga skupa, Zagreb, 23.-25. lipnja 1999.* (Zagreb: Institut za filozofiju, 2000), p. 163: »Zanimljiv je historiografski podatak da je uporabu stenograma svojih predavanja u Beogradu Tkalčić zabranio u Zagrebu«.

² Usp. Blaženka Horvat, *Filozofski pogledi Marijana Tkalčića* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1990), p. 11: »Marijan Tkalčić. Gotovo zaboravljeni filozofski i pedagoški pisac prve polovice dvadesetog stoljeća. <...> No, bilo bi neopravdano kazati da filozofski napori pionira kakav je bio Tkalčić nisu dali mnogo novog«. Usp. Ivan Macut, *Hrvatska filozofija od sloma Nezavisne Države Hrvatske 1945. do raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1991. godine* (Split: Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja – Služba Božja, 2020), p. 299: »S druge strane, potrebno je upozoriti da je njegova estetska misao još nedovoljno istražena, te da u sebi krije neotkrivene odnose koji bi mogli dodatno potkrijepiti naš stav da se radi o nepravedno zapostavljenomu hrvatskom filozofu«. Usp. također Jan Defrančeski, »Uz filozofiju stvaralaštva Marijana Tkalčića: fragmenti jedne studije u nastajanju«, *Čemu: časopis studenata filozofije* 28 (2021), p. 130: »Marijan Tkalčić (Kapela kraj Bjelovara, 15. IV 1896. – Zagreb, 7. XI 1956.), hrvatski filozof i pedagog, bez sumnje pripada zaboravljenim ili gotovo zaboravljenim mislicima novije hrvatske filozofije. Potonja je tvrdnja utemeljena na poražavajućoj činjenici da o Marijanu Tkalčiću nije napisano gotovo ništa u filozofsko-znanstvenome smislu«.

³ Horvat, *Filozofski pogledi Marijana Tkalčića*, pp. 71–72.

⁴ Mladen Labus, *Filozofija i stvaralaštvo: teorijski portreti hrvatskih filozofa* (Zagreb: Plejada – Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 2016), pp. 11–35.

⁵ Macut, *Hrvatska filozofija od sloma Nezavisne Države Hrvatske 1945. do raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1991. godine*, pp. 290–299.

Tkalčićeva »filozofija stvaralaštva«, odnosno njegova estetička misao, ubuduće ipak izazivati veći interes kod istraživača novije hrvatske filozofske baštine.

Umjetnost kao »specifična slika objektivne stvarnosti«

Dakle, tekst predavanja se u formalno-strukturnom pogledu sastoji od kratkog *Uvoda* te razmatranja sabranih pod zbirnim nazivom *Suvremeni pravci u estetici*. U *Uvodu* Tkalčić sažeto izlaže svoje poimanje predmeta estetike koji nije drugo nego upravo »umjetnost u najširem značenju te riječi«,⁶ a to znači da se umjetnost po Tkalčiću ne može izričito svesti ni na tzv. osjetilnu spoznaju niti na doživljaj lijepoga. S time je nadalje povezano i Tkalčićevo shvaćanje estetskog fenomena kao tročlana sklopa koji čine receptivni estetski subjekt, umjetničko djelo i produktivni estetski subjekt ili umjetnik. Drugim riječima,

»Polazeći od određenoga tipa umjetničkog doživljavanja, od doživljaja koji se ne promatra sam za sebe već u prisnoj povezanosti s umjetničkim djelom, uočavamo da estetski fenomen sadrži tri nerazdvojna momenta. Prvi je moment: problem subjekta koji doživljava, drugi: umjetničko djelo, a treći: subjekt stvaralac-umjetnik«.⁷

Uzgrad kazano, naš estetičar odnosno filozof umjetnosti Ivan Focht na sličan način poima strukturu estetskoga fenomena, što možda i nije neobično s obzirom na to da mu je upravo Tkalčić bio mentor pri izradi doktorskog rada.⁸ Nadalje, metodička je pretpostavka za odgovaranje na pitanje »što je umjetnost?« prije svega suočavanje s problematikom međuodnosa subjekta i objekta. Smisao tzv. subjekt – objekt odnosa, polazeći dakako iz horizonta fenomena umjetnosti, po Tkalčićevu se uvidu nahodi u tomu da je umjetnost zapravo »specifično razračunavanje između čovjeka i objekta, aktivan odnos ili neraskidiv subjektivno – objektivni fenomen«.⁹ Riječ je dakle o živome, dijalektičkome odnošenju između čovjeka i tzv. objektivne stvarnosti kojim se nadilazi metafizički dualizam ili odnos transcendencije subjekta spram objekta, štoviše o shvaćanju estetskoga fenomena kao, kako ga primjerice naziva Focht, »ontičkog zbivanja«,

⁶ Tkalčić, *Predmet i metode estetike*, p. I.

⁷ Ibid. – Napominjemo da je skripta *Predmet i metode estetike* tiskana na srpskom jeziku i latiničnim pismom, pa su stoga ovdje svi citati kroatizirani, tj. oblikovani sukladno standardima hrvatskoga jezika.

⁸ Usp. Ivan Focht, *Uvod u estetiku* (Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1972), p. 37: »Estetski fenomen se tako analitički rastvara na estetski predmet i estetski akt. Estetski predmet možemo predočiti kao jedan centar prema kojem se pružaju i u koji uviru dva estetski različita akta: akt stvaraoaca i akt primaoca«.

⁹ Tkalčić, *Predmet i metode estetike*, p. III.

pa Tkalčić stoga i naglašava da »umjetničko djelo zatvoreno u muzeju nije umjetnost«. ¹⁰ Ukoliko nas ovakvo određenje umjetnosti i umjetničkog djela podsjeća na konceptualnu umjetnost performansa koja je doživjela procvat 60-tih godina 20. stoljeća, utoliko možemo kazati kako Tkalčićeva razmatranja o umjetnosti nisu bila samo suvremena nego i na svojevrsan način »anticipativna«. Za Tkalčića je dakle umjetnost ponajprije aktivno odnošenje između čovjeka i estetsko-umjetničkog objekta, a ne »metafizičko-idealistički« shvaćena estetska spoznaja kao »bezinteresna« estetička kontemplacija lijepoga objekta. Naime, jedinstvo čovjekovih funkcija »manifestira se prema van, eksternalizira se, ne okreće se prema unutrašnjem čovjeku, nego prema van«. ¹¹

S druge strane, Tkalčić »spoznaju uopće« ipak shvaća kao »subjektivnu sliku objektivne stvari«, ¹² dok mu je umjetnost istom »specifična slika objektivne stvarnosti«. ¹³ No, posebnost umjetničke spoznaje kao *subjektivne slike objektivne stvarnosti*, s obzirom prije svega na dijalektički smisao subjekt – objekt odnosā, očituje se u tome da ona ustvari nema pasivno-mehanicistički ili puko kontemplativan značaj već se radi o uzajamnu prožimanju subjekta i objekta. Tkalčićevo određenje umjetničke spoznaje i spoznavanja predstavlja stoga svojevrsan, uvjetno kazano, odmak od tzv. dijalektičkog materijalizma koji sadrži i nedijalektičko ili dogmatičko shvaćanje spoznaje, odnosno svijesti kao »odraza« objektivne stvarnosti, što je temeljna pretpostavka kako »marksističke gnoseologije« tako i načela adekvacije na kojemu počiva, kako ju primjerice naziva György Lukács, teorija odraza (*Die Widerspiegelungstheorie*) ili teorija odslikavanja (*Die Abbildungstheorie*). ¹⁴ Polazeći pak od strukture estetskoga

¹⁰ Ibid., p. I.

¹¹ Ibid., p. 4.

¹² Ibid., p. III.

¹³ Ibid.

¹⁴ Usp. Focht, *Uvod u estetiku*, pp. 166-167: »Teorija odraza nije u stanju da pomiri odražavanje s prepravljanjem objekata u ljudske predmete, dakle s jednom akcijom koja spoznaju tek omogućuje. <...> Spoznavanje je proces izgradnje i savladavanja *ljudske* predmetnosti, a teorija odraza pretpostavlja da je spoznajna predmetnost već dana. <...> Zato je teorija odraza i *nedijalektička*, jer ne uviđa da subjekt spoznaje objekt samo utoliko ukoliko ga je izmijenio i izmijenivši ga pretvorio u svoj predmet, pa i samo u pravcu u kojem je ova pretvorba praktički obavljena«. Usp. Gajo Petrović, *Filozofija i marksizam*, (Zagreb: Naprijed, 1976), p. 172: »Bukvalno shvaćena teorija odraza nespojiva je s Marxovim shvaćanjem čovjeka kao praktičnog stvaralačkog bića. <...> Kao jedna od formi čovjekove praktične, stvaralačke djelatnosti, mišljenje je ipak u dvostrukom smislu mišljenje bivstvjućeg u njegovom bivstvovanju: i u tom smislu, što ono pripada jednom određenom bivstvjućem kao jedan od načina njegova bivstvovanja, i u tom smislu što ono osvjetljava, mijenja i obogaćuje bivstvjuće i njegovo bivstvovanje čak i onda kada se na izgled bavi samo nebivstvjućim«.

fenomena, Tkalčić prepoznaje dvije osnovne metodičke mogućnosti ili dva osnovna suvremena pravca u estetici, tj. objektivističku estetiku koja polazi od umjetničkog djela i subjektivističku estetiku koja polazi od receptivno-produktivnoga estetskog akta.

Prije razmatranja pretpostavki objektivističke estetike, kojoj je uzgred kazano posvećen najveći dio predavanja te potom i subjektivističke estetike, Tkalčić razmatra smisao »umjetničke spoznaje« kao »specifične slike objektivne stvarnosti«, što je izravno povezano s »problemom odnosa subjekta i objekta«, tj. s Tkalčićevim shvaćanjem umjetnosti kao »neraskidivoga subjektivno – objektivnog fenomena«. Prema Tkalčićevim uvidima, umjetničko-estetska spoznaja, odnosno »umjetničko-estetska stvarnost«, nema ni samo subjektivan niti samo objektivni značaj, nego je na djelu osebujno dinamičko odnosno dijalektičko jedinstvo subjekta i objekta. Posebnost subjektivne ili umjetničke slike stvarnosti po Tkalčiću valja »tražiti kako na strani subjekta tako i na strani objekta, kako na strani čovjeka tako i na strani svijeta«¹⁵, jer tu sliku tvori »historijski određen čovjek u svom totalitetu – cjelovit čovjek«¹⁶ koji time ujedno »stvara svoju univerzalnu prirodu«. ¹⁷ Istinski umjetnički doživljaj nije stoga estetska kontemplacija lijepoga nego ponajprije aktualizacija slobode kao »bitstvene ljudske moći«. To je takoreći proces preobražavanja čovjeka u novi lik »totalnog« ili »univerzalnog« čovjeka kao umjetničke anticipacije, kao umjetničkog uprisućivanja istinski slobodnog bića, tj. bića koje stvaralački mijenja kako sama sebe tako i prirodnu i društvenu stvarnost, bića koje se ostvaruje »kao 'očovječen čovjek', kao homo humanus«. ¹⁸ Drugim riječima, čovjek kao »totalni čovjek« nije neko dano ili zadano biće, nego otvoreno, svagda nastajuće, sebestvarajuće, sebetvoreće, sebenadilazeće povijesno biće kao živo, prirodno jedinstvo tijela i duše, tj. kao živo jedinstvo onog fizičko-fiziološkog i psihičkog. U razlici spram primjerice Kantova poimanja čovjekovih psihičkih funkcija (emocije, razum/intelekt, volja) kao moći koje se u tzv. realnom čovjeku vada spore i sukobljavaju te koje istom uz pomoć rasudne snage uspostavljaju harmonički odnos tek u nadosjetnoj sferi čovjekova »transcendentalnog karaktera«, kao i

¹⁵ Tkalčić, *Predmet i metode estetike*, p. 1.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ibid. Usp. Petrović, *Filozofija i marksizam*, p. 23: »Za razliku od sve dotadašnje filozofije, Marx smatra da se čovjek ne razlikuje od životinje samo po ovom ili onom posebnom svojstvu nego po čitavom načinu i strukturi svoga bivstvovanja. Čovjek nije ni 'animal rationale' ni 'toolmaking animal' (životinja koja pravi oruđa), nego praksa. A čovjek je praksa znači: čovjek je univerzalno stvaralačko i samostvaralačko biće, čovjek je društvo, sloboda, historija i budućnost«.

¹⁸ Marijan Tkalčić, *Oblik i sadržaj: problem i osnovna rješenja u novijoj idealističkoj estetici* (Zagreb: Školska knjiga, 1952), p. 47.

spram jednostranosti emocionalističkih, racionalističkih i voluntarističkih estetika, Tkalčić smatra da jedinstvo čovjekovih duševnih moći ne treba tražiti izvan čovjeka ili u onome metafizičkome, transcendentálnome, univerzalnome, nego valja »tražiti totalnog čovjeka, koji će se, kao što Marx kaže singularizirati u društvu, tj. postati individuum u društvu u kojemu će vladati sloboda«. ¹⁹ Drukčije kazano, jedinstvo duševnih funkcija nema značaj »pasivnoga« doživljaja i doživljavanja, takoreći mišljenja općenito, nego je prije svega stvaralački akt *in continuo* pa stoga, kako uviđa Tkalčić, time »što čovjek zahvaća stvarnost mijenja i samoga sebe« ²⁰, a to znači da je odnos subjekta i objekta, kako je rečeno, dijalektički odnos »uzajamna djelovanja«. Štoviše, stvaralački akt, s obzirom na subjekt/subjektivitet, ima prije svega značaj sebenadilaženja. ²¹ Jer, kako primjećuje Damir Barbarić u osvrtu na Marxovo mišljenje, »vječni čin seberađanja čovjeka kao prirodnog čovjeka i prirode kao ljudske prirode ostat će najvišom, tako reći prvom i posljednom Marxovom brigom«. ²² Ukoliko stvaralački akt po Tkalčiću nije tek seberefleksija ili teorijsko odnosno analitičko istraživanje duševnih fenomena, utoliko je on ponajprije objektivacija u djelo, proizvod, tvorevinu, što je ujedno i materijalističko-objektivistički moment Tkalčićeva shvaćanja umjetnosti. Premda dijalektičko-materijalistička filozofija, koja ustvari nije drugo nego »filozofijsko-transmetafizičko ozbiljenje metafizičke filozofije«, ²³ polazi od postavke o tzv. *objektivnoj stvarnosti* (materijalni bitak) kao onom »prethodećem« svijesti, zato što među ostalim materiju shvaća kao *samokretanje* ili *samodjelovanje*, što nadalje može voditi, kako primjećuje Danko Grlić, do »vulgariziranog hegelijanizma« koji »umjetničko više ne mjeri – kao u apsolutnom idealizmu Hegela – apsolutnom idejom već apsolutnom materijom« ²⁴; za Tkalčića je umjetničko stvaralaštvo odnosno umjetnost ne samo

¹⁹ Tkalčić, *Predmet i metode estetike*, p. 3.

²⁰ Ibid.

²¹ Usp. Labus, *Filozofija i stvaralaštvo: teorijski portreti hrvatskih filozofa*, p. 15: »I ovdje Tkalčić demonstrira svoj uvid u bit stvaralaštva: uvijek ga promišlja kao cjelovitost ontologijskog i povijesnog duhovnog iskustva: samoprevladavanje kao duhovni uspon čovjeka, kao njegova fundamentalna antropologijska bit«.

²² Damir Barbarić, *Vježbe u filozofiji: Drugo, pregledano i prošireno izdanje* (Zagreb: Demetra, 2007), p. 74.

²³ Igor Mikecin, »Filozofija i metafizika«, u: Igor Mikecin (ur.), *Filozofija u potrazi za samom sobom: zbornik u čast Branka Despota* (Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2024), p. 35. Usp. Branko Despot, *Sitnice ili manji radovi Branka Despota, Tom III.*, na svjetlo dana iznio Dimitrije Savić (Zagreb: Demetra, 2024), p. 201: »Istovetnost i razliku između metafizike i filozofije moguće je uvidjeti samo putem uvida u bit jedne i druge. <...> dok se na Marxovu tragu ide za njenim (metafizike, op. T.Š.) ozbiljenjem u povijesti kao znanosti«.

²⁴ Danko Grlić, *Estetika: povijest filozofskih problema* (Zagreb: Naprijed, 1974), p. 16.

»specifična slika objektivne stvarnosti« nego i »svjedočanstvo« toga da je »čovjek kreator a ne kreatura«. ²⁵ Napoljetku, stvaralački akt kao specifično ljudska moć objektivacije i to »bilo na terenu ekonomije ili znanosti, ili umjetnosti«, ²⁶ prema Tkalčiću nije drugo nego pretpostavka kako »očovječivanja prirode« tako i »oprirođivanja čovjeka«. Drugim riječima, čovjek nije neka danost ili »metafizički entitet«, nego *subjekt* ili »mjesto objave« ²⁷ čistoga, beskonačnoga produktiviteta slobode, odnosno očitovanje subjektiviteta kao materijalnog sebstva ili kao samosvijesti moći seabproizvođenja koja pak izvorno pripada bitku kao materijalnom bitku. Umjetnost dakle, prema Tkalčiću, pronalazi u stvarima njihove »zakrivene«, »potisnute« ili još neotkrivene kvalitete, odnosno bitstvene aspekte, te ih objektivira u djelo i time zapravo obogaćuje, štoviše tvori ljudski svijet; ustvari »obnavlja« živi ili stvaralački splet bitstva i pojave jer kao što »nema pojave bez bivstva, ni bivstva bez pojave«, isto se tako tek u stvaralačkom činu »proniču: cjelovit čovjek i cjelovit sviet.« ²⁸ Naime, čovjek je doista slobodan jedino u »svome svijetu« u kojemu je »gospodar svojih produkata«, ²⁹ a biti »gospodar« ne znači tek puko posjedovanje, uporabu i trošenje stvari, nego je ponajprije riječ o svojevrsnomu duhovnom odnosu *prisvajanja* na način umjetničko-stvaralačkog »preinačavanja« *predmeta* kroz proces otkrivanja odnosno razotkrivanja njihovih esencijalnih aspekata ili mogućnosti. Prisvajanje je dakle upravo »prirodni, strastveno osjetilni odnos čovjeka spram njegova predmeta«, odnosno čovjeku se »predmetna zbiljnost pokazuje kao zbiljnost njegovih bivstvenih sila, za njega su svi predmeti uistinu opredmećenje njega samog, predmeti koji potvrđuju i ozbiljuju samu njegovu individualnost«. ³⁰ Stoga, kako naglašava Tkalčić, »ne pokazuje se objekt onakav, kakav je dan, nego u procesu svoga obogaćivanja, dobivanja i razvijanja svojih novih kvaliteta«. ³¹ Ono umjetničko kao umjetnička stvarnost, kako uviđa Tkalčić, ne može se dakle izričito svesti na umjetničku tvorevinu, odnosno na ono umjetnički lijepo kao izvanjsku harmoniju (lijepa forma) i estetsku kontemplaciju kao harmonijsku igru viših spoznajnih moći koji takoreći zaleđuju i zakrivaju istinsku, dinamičko-dijalektičku narav bića umjetnosti. Ono umjetničko je prije svega stvaralački čin kao otvoreni dijalektički odnošaj između čovjeka kao umjetničko-estetskog

²⁵ Tkalčić, *Predmet i metode estetike*, p. 4.

²⁶ Ibid.

²⁷ Branko Despot, *Vidokrug apsoluta: prilog indiskutabilnoj diagnostici nihilizma* (Zagreb: Demetra, 2008), p. 68.

²⁸ Marijan Tkalčić, »O prievodu«, *Vienac* 4 (1944), p. 82.

²⁹ Tkalčić, *Predmet i metode estetike*, p. 5.

³⁰ Barbarić, *Vježbe u filozofiji: Drugo, pregledano i prošireno izdanje*, p. 72.

³¹ Tkalčić, *Predmet i metode estetike*, p. 5.

subjekta i bitstva stvari odnosno bića, jer »stvaranje nikada ne zastaje, potiče samo sebe... a i otkriva se samo u stvaranju«. ³² Proizvedeći naime vazda novu, te stoga »totalniju«, umjetničku stvarnost čovjek nadilazi ne samo puku stvarnost stvari nego i »idealnu stvarnost«, tj. načelo identiteta kao »osnovno načelo idealističke filozofije«. ³³ Drugim riječima, Tkalčićevo shvaćanje stvaralaštva ne počiva na dogmatizmu dijalektičko-materijalističke teorije odraza za koju je istina slaganje »subjektivnog odraza« s »objektivnom stvarnošću«, odnosno po kojoj »sav naš duhovni život u suštini je odražavanje, svi oblici naše svijesti samo su različiti oblici subjektivnog odraza objektivne stvarnosti«, ³⁴ nego proizlazi iz produktivne, nedogmatske recepcije Marxova mišljenja, tj. misli o »samostvaralačkome« značaju »materijalne stvarnosti«, »materijalnog bitka«, odnosno čovjeka. ³⁵ Tkalčić, stoga, Marxovu misao o istovjetnosti svijesti i svjesnog bitka primjenjuje na pojam *zbivanja* kao nedovršena procesa sebezproizvodnje čovjeka odnosno svijeta, jer i čovjek i svijet »upravo proizlaze iz zbijanja, njegove su promjenljive tvorevine«. ³⁶ Drukčije kazano, ukoliko »Marx postavlja *praksu* kao hiletičku samodjelatnost«, ³⁷ utoliko naposljetku »refleksivna svijest« takoreći »zaostaje« za onim objektivnim, tj. za »realnim«

³² Tkalčić, *O prievodu*, p. 81.

³³ Usp. Marijan Tkalčić, »Egzistencijalizam (Kierkegaard – Heidegger – Sartre)«, u: *Zbornik radova* (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Filozofski fakultet, 1951), p. 26: »Zar nije očito da identitet – ili nešto trajno, nepromjenjivo, izvanvremensko, nadstvarno – treba da zamijeni živu, samostvaralačku materijalnu stvarnost? Ako je osnova i suština svega nešto nepromjenjivo, vječno, tad su sva gibanja i pokreti, sve promjene tek prividne, tad nema ni bitnih razlika između prošloga i budućega, staroga i novoga; a i čovjek je svagda isti, njegovo je 'bistvo' jednom za svagda određeno i – kao da i nije u njemu, nego negdje izvan njega, u izvanvremenskoj 'nadstvarnoj stvarnosti'«.

³⁴ Petrović, *Filozofija i marksizam*, p. 173.

³⁵ Usp. Horvat, *Filozofski pogledi Marijana Tkalčića*, p. 91: »Ovom kratkom analizom Marxove misli u skriptama *Etika* (Savremeni pravci) Tkalčić se jasno opredjeljuje za interpretaciju Marxa u duhu nedogmatskog, stvaralačkog marksizma«. Usp. također Vanja Sutlić, *Uvod u povijesno mišljenje* (Zagreb: Demetra, 1994), p. 151: »Razbiti dogmatizam u glavi znači *misлити s Marxom i misлити dalje od Marxa*, bez prepariranja i sakraliziranja njegova djela«.

³⁶ Tkalčić, »Generacije i zbijanja (Nacrt filozofije stvaralaštva)«, u: Horvat, *Filozofski pogledi Marijana Tkalčića*, p. 108.

³⁷ Despot, *Vidokrug apsoluta: prilog indiskutabilnoj diagnostici nihilizma*, p. 63. Usp. Vanja Sutlić, *Bit i suvremenost: s Marxom na putu k povijesnom mišljenju* (Sarajevo: IP Veselin Masleša, 1972), p. 22: »Izraz 'svjesni bitak' ujedno izriče proizvodnju kao svjesnu djelatnost i odnos njen spram bitka po kojem je bitak odjelovljen u proizvodu. To znači: bit čovjeka je svjesni bitak, kao što se bitak u biti čovjeka 'osvješćuje'. Zato treba u ovom izrazu svagda misлити oboje: bit čovjeka u njenom odnosu spram bitka. 'Svijest' je odnos čovjeka spram svoje biti, *pripadnost* u nju, *prisebnost* kao samozbijanje, samodjelatnost, proizvodnjak«.

bitkom.³⁸ Tkalčić stoga, s obzirom na umjetnost, tvrdi: »Umjetnost je realitet u trenutku svoga postajanja, a ne postojanja«.³⁹

Stvaralački čin kao beskonačan umjetnički proces, što je također materijalistički moment kod Tkalčića, obuhvaća kako umjetnika tako i recipijenta kao sustvaratelja, te djelo kao »medij« posredovanja između umjetnika i recipijenta, tj. čine ga tri momenta: umjetnički doživljaj ili dojam, potom preradba doživljaja na način uklapanja u psihički sklop estetskog subjekta i naposljetku izraz ili ekspresija kao objektivacija u materiji. Naime, kao što je »čovjek živi historijski proces i subjekt historijske situacije, a nije dān gotov kao metafizički entitet«,⁴⁰ isto tako i umjetnička stvarnost u »sebi krije neostvarene mogućnosti«,⁴¹ zato što su i same »stvari neiscrpive u svomu unutarnjemu bogatstvu«.⁴² Umjetnost je dakle kao specifična ili subjektivna slika objektivne stvarnosti, po Tkalčićevu uvidu, »jednako unutrašnja kao i izvanjska, zahvaća i unutrašnje kao i izvanjsko, unutrašnje eksternalizira, a eksterno internalizira«.⁴³ Stoga, kako je već rečeno, u umjetničko-stvaralačkom činu kao neraskidivu subjektivno-objektivnom fenomenu čovjek zapravo nadilazi kako dualizam metafizičkog subjekt – objekt odnosa, koji podjednako pogađa i idealizam i materijalizam, tako i metafizičke jednostranosti subjektivističkih i objektivističkih estetika.⁴⁴ Drugim riječima, umjetnost prema Tkalčiću »polazi od stvari kakve jesu, ali ih prikazuje u procesu, a ne u stanju <...>«,⁴⁵ pa time zapravo na dijalektički način nadilazi puku stvarnost ili »indiferentan«, »nametljiv«, »otužan« tijekom svakidašnjice života. Štoviše, umjetnost kao »umjetničko osvajanje svijeta«⁴⁶ takoreći »ukida« dijalektičko-materijalističku tezu o ontološkom prvenstvu materijalnog bitka nad transcendentnim »bitkom ideja«, zato što se u umjetničkoj (nad)stvarnosti, odnosno umjetničkom biću kao specifičnoj »osadašnjnosti« onoga »budućeg« zapravo uprisućuju ili uvremenjuju aspekti stvari koji postoje

³⁸ Usp. Tkalčić, *Predmet i metode estetike*, p. 41: »<...> jer vi znate da refleksivna svijest ili proces obavještavanja ovisi o objektu i da je svakako objekt prije nego svaka forma refleksije, i u tome smislu Marx govori da svijest zaostaje«.

³⁹ Tkalčić, *Predmet i metode estetike*, p. 5.

⁴⁰ Ibid., p. 8.

⁴¹ Ibid., p. 75.

⁴² Ibid., p. 52.

⁴³ Ibid., p. 6.

⁴⁴ Usp. ibid., p. 55: »Kako u subjektivističkoj estetici koja se gradi na Kantu, sve do najnovije estetike, može nešto subjektivno dobiti objektivni karakter; to se (pitanje, op. T.Š.) preokreće kod objektivističke estetike, tj. kako to da je jedan objektivistički, objektivno dān kvalitet ipak podvrgnut subjektivnim sudovima? <...> U tim pojmovima pokazuje se jednostranost koliko jedne, toliko i druge estetike«.

⁴⁵ Ibid., p. 5.

⁴⁶ Ibid., p. 4.

tek na način idealnih mogućnosti. Naime, jedino je čovjek, kako primjerice primjećuje Labus, »biće s ontološkom kategorijom mogućnosti!«. ⁴⁷ Stoga je umjetnička, ili kako ju naziva Tkalčić *totalna stvarnost*, bogatija, kompleksnija čak i od *znanstvene stvarnosti*, zato što ukazuje »na nešto što još nije ostvareno«, ⁴⁸ dok znanost »istražuje zakone i utvrđuje jednoobraznosti«, tj. ono nadmaterijalno ili idejno pa je ustvari »ideo-logika« ili »materijalizirani idealizam«, što u konačnici znači da »u zbilji znanstveno-tehnički ozbiljene ideje materija jest drugo nego što ona sama jest«. ⁴⁹

Uzged kazano, u nekim budućim istraživanjima hrvatske novije filozofijsko-estetičke baštine valjalo bi utvrditi i moguće postojanje unutrašnje sveze između Tkalčićevih shvaćanja umjetnosti odnosno stvaralaštva i Grličeva poimanja umjetnosti, ⁵⁰ ali isto tako i Tkalčićev »utjecaj« na mišljenje primjerice Vanje Sutlića, imajući pritom u vidu da je Tkalčić po svemu sudeći prvi poslijeratni profesor koji je držao predavanja o Martinu Heideggeru. ⁵¹

⁴⁷ Labus, *Filozofija i stvaralaštvo: teorijski portreti hrvatskih filozofa*, p. 18.

⁴⁸ Tkalčić, *Predmet i metode estetike*, p. 75. Usp. Focht, *Uvod u estetiku*, p. 37: »Stvaralački akt otkriva i pretvara mogućnosti u stvarnost, a primalački (ili da to izrečemo u aktivnom obliku – doživljajni) u toj stvarnosti vidi mogućnosti i kao stvarnosti ih doživljava«.

⁴⁹ Despot, *Vidokrug apsoluta: prilog indiskutabilnoj diagnostici nihilizma*, pp. 64–65.

⁵⁰ Ovdje kao mogući poticaj za usporedbu Tkalčića i Grlića navodimo dva mjesta iz Grličeva filozofijskog opusa. Usp. Grlić, *Estetika: povijest filozofskih problema*, p. 19: »Jer bit je umjetničkog upravo u tome što uvijek nadilazi puko postojeće, što je temeljit prekid u strašnoj rutini života, što predstavlja 'nešto više', 'dublje', 'istinitije', što je u tom smislu čuška postojećem, zadovoljavajuću one prave ljudske potrebe što nisu zadovoljene dnevnim redom ili zabavom. <...> Čak i najrealističnije, čak i naturalističko umjetničko djelo, onim kako umjetnički oblikuje svoj svijet više je, neusporedivo više od pukog realiteta. Stoga to djelo ne odražava nikakvu stvarnost, nije ogledalo bilo koga, već konstituira svoju vlastitu stvarnost.«; usp. Danko Grlić, *Odabrana djela / Filozofija i umjetnost* (Zagreb – Beograd: Naprijed – Nolit, 1988), pp. 21–22: »Nije uopće više u pitanju ova ili ona *interpretacija* ljepote, nije više u pitanju bilo koja estetska, kontemplativna, teoretska pozicija, danas je, na rubu bez dna, u pitanju nešto mnogo veće: sama mogućnost egzistencije ljudskog u čovjeku. U tom smislu istinska umjetnost mora stajati otvorena prije svega prema samom ljudskom, tj. umjetničkom u umjetnosti, a pitanje o smislu umjetnosti mora umjetniku postati prvim i jedinim umjetničkim pitanjem. <...> Ne, umjetnost ne može više biti bijeg od stvarnosti, ona je danas stvarnija, prisutnija od svake tzv. 'prave' svakodnevnne stvarnosti i njen bitak postaje pravim bitkom svijeta. Jer što bi više i totalnije od nje moglo izraziti ljudskost?«.

⁵¹ Vidi: Tkalčić, *Egzistencijalizam (Kierkegaard – Heidegger – Sartre)*, pp. 25–80. Tu tvrdnju izrijekom potvrđuje Gajo Petrović: »Koliko mi je poznato, o Heideggeru je poslije rata prvi u nas govorio Marijan Tkalčić u svojim predavanjima na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (u školskoj godini 1948–1949)« [Citirano prema: Horvat, *Filozofski pogledi Marijana Tkalčića*, p. 81]. Usp. također Macut, *Hrvatska filozofija od sloma Nezavisne Države Hrvatske 1945. do raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1991. godine*, p. 295: »Marijana Tkalčića moguće je smatrati jednim od prvih hrvatskih filozofa koji je svoju misao oblikovao u dodiru s

Tkalčićeva kritika objektivističke estetike

Polazeći dakle od navlastito dijalektičkog poimanja umjetnosti, stvaralačkog čina i umjetničke stvarnosti, Tkalčić poduzima kritičko razmatranje pretpostavki tzv. objektivističke i subjektivističke estetike kao jednostranih te stoga metafizičkih teorija, premda, kako sam naglašava, »čisto subjektivističkih i objektivističkih pravaca nema ili nisu u historiji predstavljeni osim u profesionalnim predavanjima s katedre«. ⁵² Kao zastupnika objektivističke estetike Tkalčić dakle, osim primjerice Kurta Gassena, Henria Focillona i Étiennea Souriaua, posebno ističe Maximiliana Becka. Za Becka, kako tumači Tkalčić, predmet estetike nije drugo nego *lijepo* i to kao ono koje je dostupno osjetilnom opažanju, odnosno koje se može opisati pomoću tzv. deskriptivne estetike uz pomoć metode fenomenološke redukcije (zrenje bitstvá). Tkalčić potom izdvaja četiti Beckove teze na kojima se zasniva njegova objektivistička estetika. *Prva teza* govori o objektivno-ontološkom značaju umjetnički lijepoga koji je povezan s objektivitetom onoga prirodno lijepog, što odgovara primjerice metafizičkome pitagorejsko-platoničkom misaonom nasljeđu i poimanju čovjeka kao tehničara/proizvoditelja ili oponašatelja transcendentnih uzora, ali ne odgovara Tkalčićevu poimanju čovjeka kao stvaratelja odnosno sebestvaratelja. *Druga se teza* tiče gnoseološko-ontološkog aspekta ljepote, tj. danosti, zahvaćenosti, »zasnovanosti« estetskoga objekta odnosno lijepoga u tzv. primarnom opažaju kao osebujnu *ugodaju*. Naime, ljepota po Becku ne proizlazi ni iz estetskoga suđenja niti iz percepcije, osjeta ili osjećaja kao »subjektivnih funkcija« duše, odnosno kao »efekata ili posljedica izazvanih jednim objektom koji nazivamo estetskim«. ⁵³ Primarni je opažaj, po Tkalčićevu tumačenju Becka, zapravo osjet odnosno čuvstvo takoreći preinačeno u *ugodaj* (»raspoloženje«) koji u konačnici ima »metafizičko značenje«, pobliže fenomenološki smisao nadosjetnog

aktualnom europskom egzistencijalističkom filozofijom. Štoviše, upravo se egzistencijalizmom Tkalčić koristi da bi kritizirao fenomenologiju, iako je svjestan i upoznat s činjenicom da je upravo iz Husserlove fenomenološke pozicije, više ili manje, potekla sva egzistencijalistička misao, osobito Heideggerova koji je bio Husserlov asistent.« – Tek kao primjer mogućeg »utjecaja« na Sutlića, koji je prethodno već »naznačen«, tj. s obzirom na termin *zbivanje* koji upotrebljava kako Tkalčić tako i Sutlić, navodimo jedno mjesto iz Sutlićeve knjige *Bit i suvremenost* koje se tiče smisla povijesti. Usp. Sutlić, *Bit i suvremenost: s Marxom na putu k povijesnom mišljenju*, p. 334: »Vrijeme postaje bitno a bit vremenita: povijest nije kao za Hegela kompozitum vječnosti i prolaznosti nego *bitno* zbivanje – *zbivanje* biti«. Sam pak Sutlić o Tkalčiću govori sljedeće: »Nešto sam malo slušao i Tkalčića, koji je predavao estetiku i koji je dosta toga znao, a ja nisam vidio jednostavnost u njegovu mišljenju«. Citirano iz: Boris Jurinić (prir.), *Sve je samo putovanje: razgovori s Vanjom Sutlićem*, (Zagreb: Irida, 1999), p. 111.

⁵² Tkalčić, *Predmet i metode estetike*, p. 7.

⁵³ *Ibid.*, p. 10.

ili intencionalnog opažanja onoga bitstvenog, pa ga se ne smije poistovjećivati s osjetilnom percepcijom kao pukim opažanjem čovjeku izvanjskih objekata. Tkalčić načelni prigovor toj tezi oblikuje kroz pitanje o naravi kauzalnih odnosa između estetskog objekta i estetskog subjekta, odnosno naravi estetskog doživljavanja kao svojevrсна učinka objekta u subjektu. Pritom naglašava kako nije moguće utvrditi postojanje nužnosti pri uspostavljanju primjerena estetsko-umjetničkog odnosa između pretpostavljenog objektiviteta umjetničkog djela i estetskog subjekta, jer niti su svi ljudi jednako ustrojani, niti imaju istu sklonost prema umjetnosti, a niti su jednako obrazovani za pristup umjetničkom djelu, što znači da estetski doživljaj prije svega ovisi o ontičkom ustroju subjekta. Jer, s druge strane, kako primjećuje Tkalčić, umjetničko-estetski stvaralački čin pretpostavlja sve čovjekove duševne aspekte, zato što konkretan čovjek nije drugo doli dijalektičko jedinstvo općeg, posebnog i pojedinačnog. S obzirom na to da je krajnje upitno »da li u iskustvu postoji jedan opažaj, ne samo u svakidašnjemu nego i u umjetničkom«, za Tkalčića je primarni opažaj istom »spekulativna konstrukcija svake objektivističke estetike«. ⁵⁴ Tkalčić stoga tvrdi:

»Samo bih označio da nema jednoznačnog odnosa, nužnog odnosa između jednoga umjetničkog djela i svakog mogućeg subjekta koji bi stajao nasuprot toga umjetničkog djela.« ⁵⁵

Treća teza upućuje na poimanje ljepote kao objektiviranog bitstva, tj. kao materijalizirane forme koja nije drugo nego ozbiljenje bitstva stvari, što je pak analogno Aristotelovu pojmu dovršenosti, ostvarenosti ili entelehije. Stoga i sama umjetnost ima takoreći nižu vrijednost od prirodno lijepoga, štoviše ona ustvari tek oponaša objektivne forme ili uzore koje se već nalaze u onom prirodnom jer je priroda, sukladno platoničkim shvaćanjima, ustvari emanacija nadosjetnih, »vječnih« ideja, dok su umjetnička djela tvorevine čovjeka. Tkalčić takvo metafizičko shvaćanje umjetnosti dovodi u pitanje već time što smatra da je umjetnost specifična slika objektivne stvarnosti, što znači da navlastiti modalitet ili način bitka umjetnosti ipak nadilazi prirodni realitet, odnosno »prirodnu stvarnost«. Estetsko-umjetnička stvarnost nije istoznačna sa tzv. objektivnom stvarnošću, jer estetski subjekt, kako je napomenuto, nije tek kontemplativni primatelj estetskih vrijednosti objekta ili motritelj umjetnički lijepoga kao izraza bitstva stvari, nego ono biće koje kroz stvaralački odnosno umjetničko-estetski čin mijenja sebe sama i »zatečenu« stvarnost stvari. *Četvrta teza* povezuje aksiološke s gnoseološko-ontološkim aspektima estetskog fenomena time što zagovara misao o estetskom fenomenu kao doživljavanju ili opažanju apsolutnih

⁵⁴ Ibid., p. 9.

⁵⁵ Ibid., p. 10.

vrijednosti stvari odnosno estetskih objekata i to pomoću tzv. primarnog opažaja. Riječ je prema Tkalčiću o svojevrsnome metafizičko-fenomenološkom određenju estetskog fenomena, zato što je apsolutna vrijednost zapravo metafizički ili nadosjetni entitet zadobiven fenomenološkom redukcijom, što nadalje znači da se upravo u »primarnom opažaju otkriva bivstvo stvari.«⁵⁶ Drugim riječima, Beck po Tkalčićevu uvidu zagovara misao o prisutnosti onog metafizičkog odnosno esencijalnog u umjetničkoj materiji (npr. u boji, tonu, crtežu), a koje estetski subjekt zahvaća primarnim opažajem.⁵⁷ Međutim, za Tkalčića je krajnje upitno je li Beck time doista izlučio sve subjektivne momente iz estetskoga fenomena. Drugim riječima, postavlja se pitanje jesu li estetske vrednote doista biće po sebi koje postoji neovisno o subjektu, a umjetnost tek proces razvijanja umjetničke tehnike s obzirom na bitak apsolutnih, metafizičkih, nadiskusvenih vrijednosti, jer to naime vodi u autonomnost umjetnosti i apstraktni individualitet; ili je umjetnost prije svega očitovanje čovjekove stvaralačke moći, tj. živoga dijalektičkog odnošenja između subjekta i objekta, čovjeka i objektivne stvarnosti. Tkalčić dakako zagovara drugonavedeno određenje. Ukoliko se dakle umjetničko-estetsko opažanje razlikuje od tzv. običnoga osjetilnog opažanja, utoliko je umjetnost po Tkalčiću osebujna »apstrakcija stvarnosti«,⁵⁸ a to znači da umjetnička redukcija kao *apstrakcija stvarnosti* ima dijalektički značaj zato što umjetničko djelo kao reducirana stvarnost, reducirana priroda, zapravo iznosi na vidjelo kvalitativno bogatstvo stvari odnosno fenomenā. Tako primjerice slušanje glazbe predstavlja svojevrsnu redukciju na ono zvučno odnosno glazbeno-tonsko, ali kroz tu se redukcija istodobno razotkriva neiscrpivo bogatstvo ne samo glazbenih mogućnosti nego i onoga zvučnog, tj. slušnog uopće. Tkalčić stoga u konačnici konstatira da u umjetnosti nema ni isključivo apsolutno-estetskih vrednota niti isključivo relativnih vrednota (estetske, moralne, društvene itd.), jer u umjetničkom djelu zajedno sa estetskim i umjetničkim vrijednostima istodobno supostoje i razne druge tzv. općeljudske vrijednosti koje ustvari i čine središte umjetničke problematike. Umjetničko je djelo dakle višeznačno zato što je prožeto polivalentnim odnosima »kako stvaraoca prema

⁵⁶ Ibid., p. 14.

⁵⁷ O odnosu onoga metafizičkog i materijalno-fizikalnog u umjetnosti na sličan način promišlja i Focht, inače »zagovornik« *ontologije umjetnosti*. Usp. Focht, *Uvod u estetiku*, p. 71: »U čemu se dakle utemeljuje u muzici ono metafizičko, kad tonovi nisu i ne mogu biti intencionalni i ne ukazuju na nešto spoljnje? Jasno, u relacijama 'anatomskih dijelova', u samom biću i strukturi muzike; jasno, u samom tkivu, u samom materijalu koji će ga nositi ontički, a ne pravdati gno-seološki. <...> Metafizičko je dato samim golim fizičkim – u odnosu tonskih elemenata. <...> Isto tako, metafizičko je i u drugim umjetnostima dato samo u formalnim relacijama elemenata.«

⁵⁸ Tkalčić, *Predmet i metode estetike*, p. 13.

svome djelu, tako i onih koji doživljavaju to umjetničko djelo«. ⁵⁹ Prijepornosti objektivističke estetike proizlaze prema Tkalčiću ponajprije iz metafizičkog tumačenja naravi odnosa subjekta i objekta koji u gnoseologičkom pogledu nije drugo nego odnos transcencije, pa stoga naposljetku ostaje upitno na koji način objekt zapravo djeluje na subjekt, tj. »<...> kako iz objektivne strukture umjetničkog djela ili, točnije kazano, kako objektivna struktura umjetničkog djela može oblikovati subjektivnost estetskog suda«. ⁶⁰

Tkalčićeva kritika subjektivističke estetike

Kao tipičnoga predstavnika subjektivističke estetike Tkalčić nadalje izdvaja Dietricha Kerlera koji čitavu estetičku problematiku zasniva na pojmu pradoživljaja. Pradoživljaj, prema Tkalčićevu tumačenju, nije drugo doli osebujno *pradoživljavanje* svijeta, poput primjerice, po uvidu Oswalda Spenglera, faustovskog pradoživljaja prostora kao neke beskonačnosti, tj. kao međuodnosa onog konačnog i beskonačnog. Iz temeljnoga pradoživljaja/pradoživljanja se potom oblikuju svi pojedinačni doživljaji i iskustva. Sukladno tomu, ni ljepota nije primarno ili objektivno svojstvo stvari, nego izvedeno ili uvjetno kazano sekundarno svojstvo, što ustvari znači da ljepota ima subjektivni vrijednosni značaj. Ono lijepo nije dakle ontološki nego aksiološki kvalitet bića, tj. ono je, prema Tkalčićevu uvidu, »manifestacija subjekta, držanje subjekta, reakcija subjekta, shvaćanje jedne određene stvari«, ⁶¹ ili subjektivni doživljaj i stav spram objekta uvjetovan upravo određenim pradoživljajem. Osnovna se aporija subjektivističke estetike može dakle svesti na tezu o lijepome kao subjektivnome atributu umjetničkog djela, čime se između subjekta i objekta, bića i vrednotā, djela i čovjeka »uspostavlja, takoreći, jedna nepremostiva granica«. ⁶² Taj se dualizam subjektivističke estetike po Tkalčiću korijeni u metafizičkomu razlikovanju materije i duha kao nepomirljivih suprotnosti, pa stoga pristup estetsko-umjetničkom objektu kao sklopu koji čine dvije zasebne sfere predstavlja ujedno i raskidanje »jedinstva živog čovjeka«, dakako »ukoliko je umjetničko djelo simbol živog čovjeka«, ⁶³ kao psihofizičkog bića u kojemu »duševno se ne može odijeliti od tjelesnoga«. ⁶⁴ Međutim, umjetničko je djelo, po Tkalčićevu

⁵⁹ Ibid., p. 31. Usp. Focht, *Uvod u estetiku*, p. 38: »I primalac i umjetnik najčešće unose u estetski predmet strane elemente, a i njihov put nije uvijek neposredan, iako je neposrednost prvi uvjet aisthesisu«.

⁶⁰ Tkalčić, *Predmet i metode estetike*, pp. 57–58.

⁶¹ Ibid., p. 65.

⁶² Ibid., p. 66.

⁶³ Ibid., p. 70.

⁶⁴ Tkalčić, *O prievodu*, p. 79.

shvaćanju, jedinstvena cjelina ili umjetničko biće kao sklop tvarnosti i duše/duha, tj. ono nije drugo nego udjelovljenje troplanske strukture stvaralačko-umjetničkog čina, što znači da je djelo ustvari dijalektičko jedinstvo *doživljaja*; potom *pounutrašnjivanja* ili preradbe, »transformacije«, »transsupstancijacije« toga *doživljaja*; te naposljetku *objektivacije* u materiju.

Drukčije kazano, metafizički se značaj objektivističke estetike tiče prije svega povezivanja smisla umjetnosti s onim esencijalnim (kao onim nadosjetnim), odnosno s umjetničkim djelom kao apsolutnom umjetničkom vrednotom koja je spram subjekta ustvari transcendentna, dok se metafizičnost subjektivističke estetike ponajprije tiče svođenja, bolje kazano bitstvene upućenosti umjetničkog bića na sferu subjektiviteta, imanencije, *doživljaja*, iskustva, ekspresije itd., a to znači da je subjektivistička estetika ustvari duboko prožeta relativizmom estetskoga vrednovanja i suđenja.

Stvaralaštvo i »zbivanje«

Naposljetku, valja također razvidjeti i ono što takoreći stoji u pozadini Tkalčićeve filozofije stvaralaštva. Naime, Tkalčićevo poimanje umjetnosti kao otvorene ili beskonačne stvaralačke činidbe počiva na dijalektičko-materijalističkom, odnosno protuidealističkom, shvaćanju čovjeka kao u osnovi nedovršena povijesnoga bića, štoviše kao svojevrsne »anticipacije totalnog čovjeka«, pa sukladno tomu na jednome mjestu djela *Etika od Platona do Nietzschea* Tkalčić kaže:

»Čovjek je historisko biće, nije 'gotov' i 'određen', svagda je u nastajanju, anticipacija je 'totalnog čovjeka': svojih neiscrpnih mogućnosti koje ostvaruje u beskonačnom procesu sve dubljim i svestranijim produktivnim odnosom prema prirodnoj i društvenoj stvarnosti. Čovjek nije 'slika božja', sav je u vremenu i prostoru, a njegove stvaralačke snage nemaju svrhe izvan ili iznad sebe: u svom sve moćnijem djelovanju i naponu prevladavaju raspone i opreke, sastavljaju pojavno i suštinsko, pojedinačno i opće, nuždu i slobodu.«⁶⁵

Drukčije kazano, za Tkalčića je temeljni ontologički pojam, jedina istinska zbiljnost, istom bivanje kao z-bivanje, postajanje (*Werden*), suvremenjenje, »nedovršeno zbivanje«, koje stoga nije ni bitak kao metafizička, nadvremeni-ta, tj. od čovjeka odvojena zbilja po sebi, niti puko postojanje, nego zbivanje kao osadašnjivanje »totaliteta« ili kao »revolucionarno zbivanje«. Zbivanje

⁶⁵ Marijan Tkalčić, *Etika od Platona do Nietzschea* (Beograd: Mala školska biblioteka, 1957), p. 11. Usp. Barbarić, *Vježbe u filozofiji: Drugo, pregledano i prošireno izdanje*, p. 51: »Recimo odmah: cjelokupno Marxovo nastojanje tamo je (Marxovi rani spisi, op. T. Š.) sabrano u napor da iskaže jednostavnu, a opet jedva izrecivu istinu da *čovjek doista nije*. <...> Kazujući

ima stvaralački, tj. sebe-sama-preobražavajući, sebe-sama-nadilazeći značaj koji je uvjetovan upravo odnosom s čovjekom. Zbivanje jest, kako primjećuje Tkalčić, »samosazdano: stvara sve, stvara i sebe, ono je vječno pokretljiva, neustavljiva i nikada dovršena srž svega, ono je prava i istinska zbilja«. ⁶⁶ Zbivanje kao takoreći »transcendencija u imanenciji« nije drugo nego aktualnost ili *suvremenost* koja »svagda iznova nadilazi samo sebe, grana se, proširuje i produbljuje«. ⁶⁷ Zbivanje kao suvremenjenje ili *sudjelovanje* uvijek »nastupa« kao *totalitet* (totalitet = »nedjeljiva i neodjeljiva cjelina«, »neprepukla cjelina«) »u svakom svom momentu«. ⁶⁸ Totalitet pak, po Tkalčićevu uvidu, »nije gotova dogma ili nametljiv sistem, nego je unutrašnja 'tendencija' nedovršena zbivanja koja se uvijek ostvaruje«. ⁶⁹ Ukoliko je dakle zbivanje sebekretanje, seberealizacija, *sudjelovanje* totaliteta kao sklopa »ostvarenog« i »neostvarenog« ono istinski suvremeno, utoliko je suvremenost »ostvarivanje totaliteta kao zadatka nedovršena zbivanja«. ⁷⁰ Ono istinski suvremeno nije stoga drugo nego »revolucionarno« zahvaćanje i mijenjanje »zatečene« stvarnosti, odnosno postojeće zbilje. ⁷¹ Zbivanje dakako ne isključuje vremenske dimenzije prošlosti i budućnosti, već ono prošlo i buduće, ostvareno i neostvareno, sadrži kao unu-

to, Marx čovjeka iskušava i izlaže kao ništa drugo do skup (das ensemble, kako će reći u 6. tezi uz Feurbacha) bitnih, bivstvenih sila (Wesenskräfte), koje jesu tek uvijek novim privajanjem svojeg predmeta, morajući odmah, da bi dalje bile, iznova provaliti van (ausbrechen), izvanjštiti se (sich äussern), energično stremiti svojem predmetu. To bitak darujuće i odmah uzimajuće izlaženje iz sebe, to izvanjštenje života (Lebensäusserung), kao prva i istinska potreba, kao najdublja sklonost (Anlage) i sposobnost (Fähigkeit) prirodnog čovjeka (to znači čovjeka kao 'čovječne prirode'; Ergbd., XXIV, 577), ono je na čemu počiva sav njegov osjet, nagon, strast, patnja, užitak«.

⁶⁶ Tkalčić, *Generacije i zbivanja (Nacrt filozofije stvaralaštva)*, u: Horvat, *Filozofski pogledi Marijana Tkalčića*, p. 107. Usp. Kruno Krstić, »Filozofija u Hrvatskoj«, u: Erna Banić-Pajnić, Filip Grgić (ur.), *O hrvatskoj filozofiji* (Zagreb: Institut za filozofiju, 2017), p. 151: »Marijan Tkalčić, pedagoški pisac, zastupa filozofiju 'dialektičkog realizma', u kojoj je 'kriza' izhodištni pojam. Zbilja je nikad nedovršen proces stvaralaštva, obaranje gotovoga i teženje prema novome (Pokušaj određenja filozofije, 1920.)«.

⁶⁷ Tkalčić, *Generacije i zbivanja (Nacrt filozofije stvaralaštva)*, u: Horvat, *Filozofski pogledi Marijana Tkalčića*, p. 110. Tkalčić, primjerice, već u svome prvome tekstu filozofiju određuje kao »sintezu između transcendentnoga i imanentno danoga«, pritom mu je ono »transcendentno« ustvari »kontinuirano zbivanje«. Vidi: Marijan Tkalčić, *Pokušaj određenja filozofije: s osobitim obzirom na religiozni momenat u filozofiji* (Zagreb: Sveučilište – Filozofijska biblioteka, 1920), p. 28.

⁶⁸ Tkalčić, *Generacije i zbivanja (Nacrt filozofije stvaralaštva)*, u: Horvat, *Filozofski pogledi Marijana Tkalčića*, p. 111.

⁶⁹ Ibid., p. 119.

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Usp. Sutlić, *Uvod u povijesno mišljenje*, p. 157: »Marxov program dade se ukratko formulirati i na sljedeći način: potrebno je izvršiti kritiku postojećeg svijeta, da bi program koji je iznijela filozofija mogao biti ozbiljen: u ozbiljenju toga programa filozofija gubi svoj posebni

trašnje odnosno konstitutivne dinamičke momente koji se neukidivo prožimaju. Pritom ono prošlo ima značaj sebeuvijanja, a ono buduće sebenadilaženja, pa je stoga zbivanje osebujno sebekretanje na način samouvijajuća sebenadilaženja u onom ograničenom, konačnom, konkretnom, »sredini« (»generacije«). Drugim riječima,

»Prošlost i nije završena, nije gotova, u krizi se slijeva s onim još neostvarenim, ali se od njega i ograđuje – premeće se i preobličava, ali i uzmiče i utvrđuje se: prošlost se kao moment unutrašnje napetosti nedovršena zbivanja 'uvija u sebe'. U svakom historijskom momentu pronicu se 'uvijanje u sebe' kao zapreka i građa i 'nadilaženje samoga sebe' kao produktivan zadatak, misija koja se ostvaruje. <....> Generacije obrazuju svoje obličje, ritam svoga života, održavaju svoj utjecaj samo po nekoj 'sredini' između 'uvijanja u sebe' i 'nadilaženja samoga sebe'«. ⁷²

Štoviše, zbivanje kao ontologička istina života ili *svremenosti/svremenjenja* u bitstvenomu je pogledu *konačnost* jer je naime »nedovršeno« odnosno »nedovršivo«, što znači da »nema ni početka ni svršetka – samosvojna cjelina tek je njegova prekretnica koja se zaokružuje svojim podrijetlom i svojim posljednjim ispunjenjem, osvješćuje se kao 'konačnost' između dviju beskonačnosti kao 'izmjerljivost' između dvije neizmjernosti«. ⁷³ Konačnost stoga nije drugo nego *privremeno*, pa stoga ustvari »nedovršivo« umjeravanje, uvremenjivanje, ograničavanje, osadašnjivanje beskonačne bilosti i budućnosti. Sebesvjesnost navlastite konačnosti *zbivanje* postiže istom u čovjeku, zato što jedino čovjek »otkrivajući 'ništa' kao 'biće svega što jest', otkrivajući 'ništa' kao bistvo i smisao, ... spoznaje, da je po svome bistvu 'konačno' vremensko biće, koje se rađa i umire«. ⁷⁴ No, kako primjećuje Tkalčić povodom Heideggerova »egzisten-

medij egzistencije, a zbilja se revolucionarno mijenja. Kako se tu prije svega radi o građanskom društvu, onda to građansko društvo mora biti revolucionirano, njegova 'anatomija' mora biti podvrgnuta kritici; a budući da je ona dana u političkoj ekonomiji, kritici se mora podvrgnuti politička ekonomija. To je dakle Marxov put: *od kritike filozofije do kritike političke ekonomije* – u ime osmišljavanja zbilje; ne tako da ju se tumači, odražava, i pušta da bude takva kakva jest, nego da ju se revolucionira, mijenja, a da se ujedno mijenja i filozofija po formi, uz čuvanje njezina sadržaja«.

⁷² Tkalčić, *Generacije i zbivanja (Nacrt filozofije stvaralaštva)*, u: Horvat, *Filozofski pogledi Marijana Tkalčića*, pp. 112–113.

⁷³ Ibid., p. 113.

⁷⁴ Tkalčić, *Oblik i sadržaj: problem i osnovna rješenja u novijoj idealističkoj estetici*, p. 17. Usp. također Tkalčić, *Egzistencijalizam (Kierkegaard – Heidegger – Sartre)*, p. 42: »'Bistvo' je individualno, a njegova vječnost traje samo od 'kolijevke do groba'. Individuum se prema tome ne spasava u vječnom, već se 'osigurava doživotno': njegov je opstanak jednokratn, vremenski i konačan«.

cijalizma«, upravo »biće kao ‘teza’ i ništa kao ‘antiteza’ u ‘sintezi’ daju zbivanje (Werden) ... prolazni život, egzistenciju«. ⁷⁵ S druge strane, ukoliko zbivanje motrimo u navlastitoj čistoti, dakle onkraj bića uopće, utoliko se nalazimo u blizini Heideggerova poimanja vremenitosti koja, po Barbarićevu uvidu, »nije nikakvo postojeće biće, ni zbiljsko ni samo moguće, već je čisto zbivanje, koje ontologijski prethodi svakom biću i svakoj bićevnosti«. ⁷⁶ Tkalčić, međutim, Heideggerovo mišljenje kao, među ostalim, pokušaj nadilaženja metafizičke filozofije izričito podvodi pod egzistencijalizam kao »smjer idealističke filozofije«, ⁷⁷ te ujedno ističe kako su nastojanja metafizike da »poništi ‘metafizičnost’ i da tako izgradi ‘nemetafizičku metafiziku’« ustvari »contradictio in adiecto«. ⁷⁸ Pritom, dakako, »zanemaruje« da je i tzv. dijalektički materijalizam isto tako metafizička filozofija; ali ne kao »nadilaženje«, nego kao pokušaj »ozbiljenja metafizičke filozofije«.

Može li se, nadalje, Tkalčićevo shvaćanje zbivanja, kao svojevrstan »nauk« o vremenu i vremenitosti, dovesti u svezu s primjerice Platonovim poimanjem vremena kao »pokrenute slike vječnosti« te s time povezanim shvaćanjem prostora odnosno materije kao sklopa iskonskih ili sebegibajućih sila (*khora*); to predstavlja posebno pitanje u koje ovdje dakako ne možemo ulaziti. ⁷⁹

Zbivanje dakle kao izvorna stvaralačka moć, ili kao moć sebe-proizvođenja, nije drugo nego moć apsolutne slobode koja se u čovjeku očituje i kao umjet-

⁷⁵ Tkalčić, *Egzistencijalizam (Kierkegaard – Heidegger – Sartre)*, p. 53.

⁷⁶ Damir Barbarić, »Vremenitost«, u: Damir Barbarić (ur.), *Bitak i vrijeme / Interpretacije: zbornik radova* (Zagreb: Matica hrvatska, 2013), p. 172.

⁷⁷ Tkalčić, *Egzistencijalizam (Kierkegaard – Heidegger – Sartre)*, p. 28.

⁷⁸ *Ibid.*, p. 27.

⁷⁹ Usp. Damir Barbarić, *Skladba svijeta: Platonov Timej* (Zagreb: Matica hrvatska, 2017), p. 435: »Samo se površnom pogledu može činiti da vrijeme protječe napredujući u beskrajnu budućnost ili, što je u biti isto, odlazeći u beskrajnu prošlost. Obrati li se pozornost na prvotne mjere vremena: dan, mjesec, godinu i takozvanu veliku godinu, postaje razvidnim da su one pravilno zaokružene i u sebe zatvorene, a stoga i izbrojive i izmjerljive cjeline vremenskog kruženja, od kojih svaka, jer se u njoj uvijek iznova ispunja i dovršava jedan te isti krug, predstavlja cjelovito kružeće jedinstvo. Odatle treba tumačiti smisao drugog dijela Timejeve odredbe vremena, one o vremenu kao ‘pokrenutoj slici vječnosti’«. Usp. Damir Barbarić, *Khora: O Platonovu drugom principu* (Zagreb: Matica hrvatska, 2023), p. 70: »Gleda li se vremenski, pred-svjetsko i pred-vremensko gibanje svojstveno *khora* nije nikada postojalo. Ali, naoko paradoksalno, upravo zato ono uvijek jest tu. Zato Platon može u očito namjernom paradoksu govoriti o bivanju odnosno nastajanju (γένεσις) prije nastanka svijeta (52d3 i d.) To nastajanje nije se zbililo ni u kojem vremenu i zato ne može nikad biti prošlim. <...> Ona u *Timeju* ovlašno i gotovo oklijevajući nagoviještena pred-svjetska i pred-vremenska ‘zbivanja’ (παθήματα) iz kojih se sastoje doduše vidljiva, ali ne i do tjelesne čvrstoće i postojanosti dospjela čudnovata gibanja svojstvena silama sadržanim u *khora* zbivaju se, iako to čovjekovu svakodnevnom pogledu ostaje skriveno, uvijek, posvuda u svijetu i usred vremena, naime u svakom njegovu trenutku«.

ničko stvaralaštvo, odnosno kao »specifično razračunavanje između čovjeka i objekta«. Drukčije kazano,

»Ali zbivanje se ne može ustaviti, stalno nadilazi samo sebe, jača i produbljuje se time što svladava najteže zapreke, najveće otpore. To *nadilaženje samoga sebe* i jest onaj suvremen pokret, *produktivan zadatak*, historijska misija u kojoj se preobrazuje i čovjek kad je doživljava i ostvaruje i svijet kad u njoj aktivira sve što je u njemu bilo stegnuto i skriveno«.⁸⁰

Stoga se naposljetku valja zapitati o iskonskom porijeklu zbivanja odnosno stvaralaštva kao sebeočitovanja apsolutnosti apsolutne slobode. Kako je već napomenuto, zbivanje kao svijest o konačnosti ishod je spoznaje o onom Ništa kao temelju bića. Ono Ništa nije tek puko ništa, nego iskonska moć negativiteta koja prožima, štoviše koja prethodi svakovrsnome proizvođenju. Tkalčić na jednome mjestu kaže:

»'Ništa' je kao suština prvobitno, iskonsko, 'nerođeno', a svako je 'nešto' samo u odnosu prema njemu 'nešto', i to tek posredno, preko čovjeka. Iz 'ništa' proizlazi svako 'nešto': 'ex nihilo omne ens qua ens fit' – a čovjek je kozmička točka-prekretnica, 'svjetska svijest', u kojoj se 'cjelokupno biće' obraća prema svome iskonu, prema 'ništa'. <...> 'Ništa' je tako izvor, razlog i jedinstvo svega što postoji i opstoji, stvaralačko je 'ništa', u kome je 'čisto biće i nebiće isto'. U 'ništa' nema razlikovanja između bića i nebića, u njemu je sve 'isto', nerazlučeno, 'indiferentno'«.⁸¹

Ništa kao izvorni sklop moći negativiteta i produktiviteta nije drugo nego ono apsolutno kao ono nadljudsko, nadsvjetsko, nadbožansko, nadbitkovno koje prožima cjelokupno novovjekovno filozofiranje te se stoga nahodi već u Descartesovu mišljenju (*fundamentum incocussum*), potom kod Spinoze u formi »uzroka sebe sama« (*causa sui*) i naposljetku u tzv. njemačkom klasičnom idealizmu (npr. Hegel – apsolutni duh). Ono apsolutno, kako primjećuje Branko Despot, »'jest' takovo ništa koje kroz sebe sama biva jedno-sve. to i takovo ništa 'je' od onog jedno i onoga sve sebe odrješivše (=apsolutiziranje kao negativna moć) i kroz to oslobođeno, kroz moć negiranja na sebe sama postavljeno i kao kroz sebe oslobođena moć-sloboda sebe uspostavljajuće (=apsolutiziranje kao pozitivna, afirmativna moć) moćno ništa«.⁸² Polazeći naime od *ništa* kao

⁸⁰ Tkalčić, *Generacije i zbivanja (Nacrt filozofije stvaralaštva)*, u: Horvat, *Filozofski pogledi Marijana Tkalčića*, p. 112.

⁸¹ Tkalčić, *Egzistencijalizam (Kierkegaard – Heidegger – Sartre)*, p. 56. Usp. Labus, *Filozofija i stvaralaštvo: teorijski portreti hrvatskih filozofa*, p. 29: »Stvaralaštvu je njegova izvorišna točka, *Ništa*: označava se kao rodno mjesto novog bića, a time i novog svijeta«.

⁸² Despot, *Vidokrug apsoluta: prilog indiskutabilnoj diagnostici nihilizma*, p. X.

iskonske »naravi« stvaralaštva, Tkalčić prilazi umjetnosti prije svega kao stvaralačkom činu, odnosno kao čistom »ontičkom zbivanju« ili »ontičkom odnosu« između subjekta i predmeta/objekta, tj. subjekta i »objektivne stvarnosti«, a to znači da umjetnost ustvari pro-izvodi nova bića jer »otkriva i uobličava ono 'novo', što se skriveno i u mukama zameće u samoj stvarnosti, a što bi bez nje ostalo neprimijećeno, neosvješteno i nedjelotvorno«. ⁸³ Drukčije kazano, »istin-ska« umjetnost kao umjetničko seabeproduženje *zbivanja* proizvodi iz onog ništa sebe same, odnosno iz navlastite materije, dotad neviđena (umjetnička) bića pa stoga više nema značaj *prikazivanja* nego *sebeprikazivanja zbivanja* kao ozbiljenja samodjelatne materije. ⁸⁴ Umjetničko je djelo ustvari svojevrсно »čudo« i takoreći objavljena »tajna« slobode kao »stvaralačkog ništa«, odnosno specifično *utjelovljenje* »materije« kao »samodjelatne supstancije«. Štoviše, umjetničko je djelo kao ono *novo* »tajanstveno i prema tome neobjašnjivo; ne može se pripremiti, niti ostvariti smišljenim, planskim djelovanjem«, jer »racionalna spoznaja svijeta: logika, nauka, koje utvrđuju razvojne zakone, a jednako i ljudska svijesna praksa, koja na osnovi poznatih zakona mijenja prirodu, društvo i čovjeka – zahvaćaju samo pričin, ne prodiru do suštine, do istine.« ⁸⁵ Naime, ako je »ideja, supstancija i bitak jedno te isto, onda je materija supstancijalno ništa, čista mogućnost i moć bitka, ono novo kao idejom nepreformirano, apsolutna budućnost onoga što vječno biva i nikada nije, sloboda od sveg esencijalnog i egzistencijalnog, od svojstva i broja, prostora i vremena, odnosa i akta«, ⁸⁶ a to »vječno novo, uvijek nešto buduće, nešto moguće, uvijek još ono neviđeno, što nije bilo – to je unutrašnji motor uspostave produktivno-praktičkoga bitka«. ⁸⁷

⁸³ Tkalčić, *Oblik i sadržaj: problem i osnovna rješenja u novijoj idealističkoj estetici*, p. 48.

⁸⁴ Uzgred kazano, Hans-Georg Gadamer u svojem glavnom djelu *Istina i metoda* koje je objavljeno 1960. godine, dakle četiri godine nakon Tkalčićeve smrti, uvodi i pojam »igre«. Igra pak, po Gadamerovu uvidu, nije drugo nego »zbivanje« (*Geschehen*) kao seabeprikazivanje (*Selbstdarstellung*) umjetničkog djela. Usp. Hans-Georg Gadamer, *Istina i metoda: Osnovne crte filozofijske hermeneutike* (Zagreb: Demetra, 2012), p. 154: »Pošli smo od toga da je umjetničko djelo igra, tj. da se njegov pravi bitak ne može odvojiti od njegova prikaza a da u prikazu na vidjelo ipak ne izlazi jedinstvo i istota jedne tvorevine. Upućenost na seabeprikazivanje pripada njegovoj biti«.

⁸⁵ Tkalčić, *Egzistencijalizam (Kierkegaard – Heidegger – Sartre)*, pp. 37–38. Usp. Focht, *Uvod u estetiku*, p. 13: »Međutim, pred čudom nastanka umjetničkog djela nalazimo se na samom izvoru rađanja bića, neposredno osjećamo kako iz Ničega klija Nešto i ovo iskustvo toliko je dragocjeno da ga nijedno drugo ne može nadomjestiti.« Usp. također Labus, *Filozofija i stvaralaštvo: teorijski portreti hrvatskih filozofa*, p. 28: »I to je vrlo važna Tkalčićeva distinkcija: stvaralaštvo nije samo proizvodnja novog, ona je *probijanje bića iz Ništa*, ona je novo biće, ontologijski dar«.

⁸⁶ Despot, *Vidokrug apsoluta: prilog indiskutabilnoj diagnostici nihilizma*, p. 62.

⁸⁷ *Ibid.*, pp. 76–77.

Tkalčić dakle umjetničko-estetsku stvarnost, kao u osnovi dijalektičko suodnošenje subjekta i objekta, poima iz horizonta »marksističke interpretacije« Marxova filozofiranja koja pak nije drugo nego osebujna redukcija Hegelove spekulativne dijalektike na »dijalektičko mišljenje« kao beskonačno, tj. nikada dovršeno »mišljenje u kretanju«. ⁸⁸ Stoga mu je, među ostalim, »umjetnost realitet u trenutku svoga postajanja, a ne postojanja«. Time se, međutim, otvara svojevrsan procjep između pojma zbivanja odnosno stvaralaštva kao nedovršene sebezproizvodnje *totaliteta* i umjetničke tvorevine kao »gotova«, »zaokružena« djela. Drugim riječima, »čini se da je Tkalčićeva koncepcija stvaralaštva u svojevrsnom hijatusu između povijesno-antropološke i umjetničke ontologije bića«. ⁸⁹ Taj se procjep ustvari ne da »zatvoriti« ili »zacijeliti« pomoću »materijalističke filozofije«, odnosno pomoću »dijalektičkog materijalizma« koji je takoreći »omeđen« principom negativiteta kao ishodištem svakovrsna kretanja odnosno proizvođenja. S druge strane, Tkalčićev uvid po kojemu »umjetničko djelo zatvoreno u muzeju nije umjetnost« na čudan se način, kako je već napomenuto, »poklapa« s pojavom primjerice konceptualne umjetnosti kao osebujna očitovanja apsolutne umjetničke slobode. Stoga upravo moderna ili »apstraktna« (»apsolutna«) umjetnost ima značaj svojevrsne »umjetničke prakse« koja istom »vodi« upravo u seberazdjelovljenje umjetnosti. Nadilazeći naime ono navlastito odnosno ono umjetnički-estetsko, moderna umjetnost zapravo hoće »pretvoriti« sebe samu, što je načelno neostvarivo, u ono apsolutno, tj. u apsolutni duh, apsolutno mišljenje, apsolutnu ideju itd. Tkalčić stoga u konačnici ipak »kritički« sagledava modernu umjetnost smatrajući ju tek »rezultatom« sloma *građanske estetike* odnosno idealističke filozofije, štoviše »nihilizmom posljednjih građana«. ⁹⁰ Drugim riječima, »kao što dijalektička živa i borbena misao u svakom zahvatu konkretne, protivurječne stvarnosti 'ukida', prerasta

⁸⁸ Usp. Despot, *Sitnice ili manji radovi Branka Despota, Tom III.*, pp. 200–201: »U horizontu Hegelovog razlikovanja onog razumskog, dijalektičkog (negativno umnog) i spekulativnog (pozitivno umnog), kao momenta metode apsolutno producirajućeg mišljenja, za Engelsa, ono dijalektičko ne znači više spekulativno mišljenje – koje je kritički 'uništio' Feuerbach –, ali niti razumsko, tj. 'ukočeno', 'skamenjeno' i u tome pogledu metafizičko mišljenje, nego upravo mišljenje u kretanju. To kretanje između onog razumskog ('formalna logika') i onog spekulativnog, onda dakako čini vječne 'prelaze' i omogućuje 'razvoj', parafrazirajući Hegela, moglo bi se reći, u lošu historijsku beskonačnost«.

⁸⁹ Labus, *Filozofija i stvaralaštvo: teorijski portreti hrvatskih filozofa*, p. 29.

⁹⁰ Usp. Tkalčić, *Oblik i sadržaj: problem i osnovna rješenja u novijoj idealističkoj estetici*, p. 46: »Može li se bezizlazna, 'granična situacija' građanske svijesti riješiti spajanjem apstraktnoga, 'bespredmetnog' formalizma i senzualističkoga, 'rasprirođenog' naturalizma; može li se izvanjskim vezanjem razobličena oblika i rasprirođena sadržaja u 'dekorativnu sintezu' oživjeti umjetnost na izdahu?«.

načela formalne logike, tako se i u dijalektičkom bistvu istinski realistične umjetnosti 'ukida' kanon harmonijske ljepote.⁹¹ »Istinski realistična umjetnost« po Tkalčićevu shvaćanju, a naspram moderne (»građanske«) umjetnosti kao otuđenja od »prirodne i društvene stvarnosti«, ima dakle izričito dijalektički značaj »specifičnog razračunavanja između čovjeka i objekta«. Istinska umjetnost nije tek odraz i odražavanje onog postojećeg, nego prije svega »odraz revolucionarnog zbivanja«, »odraz čitave protivurječne stvarnosti«, a time »što uobličava konkretno nastajanje ili ostvarivanje novoga u borbi s onim, što nestaje, umjetnost je potpuniji, totalniji realitet od svakidašnje, gotove, 'ostvarene stvarnosti'«. ⁹²

Ukoliko su dakle i Marx i Hegel »mislioci apsolutne slobode, samo jedan misli tu slobodu pod vidom ideje a drugi pod vidom materije«, ⁹³ utoliko i Tkalčićevo određenje *zbivanja* odnosno *stvaralaštva* po svemu sudeći proizlazi iz recepcije Marxova mišljenja kao *filozofijsko-transmetafizičkog pokušaja ozbiljenja metafizičke filozofije*, jer, kako primjećuje Sutlić, »dok je Hegelu bilo stalo da zbilju digne na rang pojma, Marxu je stalo da *pojam ozbilji*«. ⁹⁴ Zbivanje naposljetku nije drugo nego samodjelatna materija-supstancija koja prije svega ovisi o čovjeku kao »praktičaru bitka«, »mjestu objave materijalnog bitka« ili biću u kojemu se »objavljuje bitak kao praksa supstancije budućnosti«. ⁹⁵ Zbivanje dakle ima metafizički odnosno »nadmetafizički« značaj onog apsolutnog kao apsolutnog, *slobodnog uzroka* sebe sama koje kao »neograničena« moć sebe-samo-proizvodnje onog ništa (materija) »prethodi« tzv. objektivnoj stvarnosti, odnosno sklopu čovjek – svijet, štoviše društvu kao »hiletičkom odnosu čovjeka i prirode u modusu zbiljnosti«. ⁹⁶ Ukratko, **zbivanje** jest apsolutna sloboda kao beskonačna revolucionarna praksa obrtanja »iz idejnosti i božanstvenosti u materijalnost i praktičku prirodoljudskost«, ⁹⁷ odnosno kao sebeproizvedeće »subjektiviranje« materijalnog bitka.

Zaključno valja naglasiti da Tkalčićeva »filozofija stvaralaštva«, odnosno njegova razmatranja o umjetnosti i estetici, zacijelo predstavljaju važan misaoni doprinos unutar novije hrvatske filozofije, koji po svemu sudeći tek treba podvrgnuti obuhvatnijim istraživanjima i vrednovanjima. Tako je primjerice problematika stvaralaštva u Tkalčićevu mišljenju već prepoznata kao »jedan

⁹¹ Tkalčić, *Oblik i sadržaj: problem i osnovna rješenja u novijoj idealističkoj estetici*, p. 48.

⁹² Ibid.

⁹³ Despot, *Vidokrug apsoluta: prilog indiskutabilnoj diagnostici nihilizma*, p. 76.

⁹⁴ Sutlić, *Uvod u povijesno mišljenje*, p. 156.

⁹⁵ Despot, *Vidokrug apsoluta: prilog indiskutabilnoj diagnostici nihilizma*, p. 68.

⁹⁶ Ibid., p. 61.

⁹⁷ Ibid., p. 64.

originalan koncept *filozofije kulture*«. ⁹⁸ Dočim se drugi mogući smjer istraživanja tiče tzv. filozofijske estetike, odnosno Tkalčićeve zamisli o uspostavljanju – polazeći dakako od »dijalektičkoga gledanja« kao »analitičko-sintetičkog gledanja« koje »stvari hoće gledati konkretno, a to znači u svim njihovim momentima, u svim njihovim faktorima« – »jedne estetike za koju bi se moglo reći da je izgrađena na principima dijalektičkog materijalizma«. ⁹⁹

The Subject and Methods of Aesthetics The “Unknown” Lectures of Marijan Tkalčić

Summary

In the article are presented the basic principles of Marijan Tkalčić's text *The Subject and Methods of Aesthetics*, that is, his philosophy of creativity. According to Tkalčić, the subject of aesthetics is “art in the broadest sense of the word”, and art itself is a dialectical relationship between man and the so-called objective reality or “a specific reckoning between man and object”. In other words, artistic cognition is a “specific image of objective reality”. While, according to Tkalčić, the aesthetic phenomenon is a three-part structure consisting of the receptive aesthetic subject, the work of art and the artist. Furthermore, Tkalčić recognizes objectivist and subjectivist aesthetics as two basic contemporary trends in aesthetics. Tkalčić believes that both directions actually have metaphysical character, and thus objectivist aesthetics, in his opinion, rests on the metaphysical relationship of the transcendence of the subject towards the object, while subjectivist aesthetics starts from the idea of beauty as a subjective attribute of the work and is therefore permeated with the relativism of aesthetic judgment. Tkalčić ultimately connects the concept of creativity with the concept of events as a “final” or “unfinished” self-movement or self-transcendence, of course through the mediation of man, of “totality” as a combination of the “realized” and the “unrealized”. Tkalčić's understanding of art and creativity is therefore based on Marx's materialist philosophy or dialectical materialism as an attempt at a “philosophical-transmetaphysical realization of metaphysical philosophy”, and therefore the ultimate meaning of events or creativity can be reduced precisely to absolute freedom as the praxis or self-production of material being.

Keywords: Marijan Tkalčić, art, aesthetics, work of art, creativity, events, dialectical materialism

⁹⁸ Labus, *Filozofija i stvaralaštvo: teorijski portreti hrvatskih filozofa*, p. 13.

⁹⁹ Tkalčić, *Predmet i metode estetike*, p. 50.

